

Miesto východoslovenčiny v rodine slovanských jazykov

MÁRIA HAGOVSÁ

Pre centrálnejší rász východnej slovenčiny v rodine slovanských jazykov než akú vykazujú reči s ňou susediace, často sa východoslovenčina klasifikovala doma i mimo domu jak »slovanské esperanto«. Najmä cudzí, a pod cudzím vlivom stojací, často považovali vsl. reč za »slovanské esperanto« nie pre tento skutočný centrálny rász, ale pre domnelý smiešaný pôvod. Táto mienka je tak stará, jak sám záujem o slovanské reči v Uhorsku. Asi neni náhodné, že všetci Stredoslováci — jak z báze maďarofilskej (Bél, Czambel) tak i rusofilskej (štúrovci, martinské centrum predprevratové) — najlepšie sa shodovali práve v takomto nazieraní na východnú slovenčinu.

Tak sa postupne budovaly o Východe predsudky, ktoré maly d'alekosiahle následky aj vo vede. Český historik, L. Niederle, ktorý usúdil, že na osvetlenie slovanského osídlenia Čiech, Moravy a Slovenska záp. »zbývá jenom filologie«, podľahol apriorizmu, že východná slovenčina je len »pozdě nabytou akvisicí slovenského národa« a preto ju nebral do úvahy pre najstaršiu slovanskú historiú kraja. Ale tento apriorizmus, jak vo vede každý podobný, sa mu nevyplatil: najnovšie výsledky jazykových a historických bádání postupne opravujú jeho konklúzie o nekďajšej bulharskosti a ruskosti východného Slovenska.

Dnes už sú podobné názory pre vedu odbavené. Nie sú a dlho ešte nebudú odbavené v mysliach širších vrstiev. Najmä tých »pánskejších«, ktorým by »smiešanost' východniarčiny« zvlášť vyhovovala. Nie pre nich, ale pre ľudí dobrej vôle chcem prístupným spôsobom znázorniť postavenie vsl. reči v Slovanstve.

*

Slovanské jazyky sa zadelujú do troch hlavných skupín: južnej, východnej a západnej.

Do južnej sa radia nárečia bulharské, srbochorvátske a slovinské, lebo majú tieto spoločné znaky:

1. a namiesto nášho e: san-sen, čakam-čekam, dan-dzeň, Slovenac-Slovinec, Petar-Peter, učitelja-učitele.

2. št, žd (bh) za praslovanské tj, dj, (my: c, dz): pešť-peć-pec, maštecha-maćecha-macocha, mežda-medja-medza, rožděstvo-rodjestvo-(na)rodzene.

3. cv-, zv- na počiatku slova (my: kv-, gv-> hv-): cvět-kvet, zvězda-hvizda.

4. zachované g: glina, Groza, Gorica.

5. úzkohlasie: kraljevina, Lozengrad, glava, glad, sredna.

6. vonkoncom stvrdnuté d, t pred e, i: Cetinje (cetynje), Slivnica (slyvnyca).

7. slabičné r, l: Srp-Srba, Krk, Blgar, Vrbas, Črna Gora

8. spojka »da« u viet predmetných (my: že)

9. prízvuk pohyblivý.

10. l namiesto našej skupiny dl: šilo-šidlo.

11. vokalizované l: Beograd (Belohrad), dao (dalo) ap.

Z týchto 11, južnú slovančinu charakterizujúcich znakov, je len bod piaty (úzkohlasie) typický i pre slovenčinu východnú. Iba stredná slovenčina je shodná nielen s bodom 5 a 7 (ako čeština), ale čiastočne i s bodom 1 a 10 (obdoba i s bodom 11: bou, chytiu, drgou). Zo všetkých československých nárečí má tedy východná slovenčina s bulharčinou a srbochorvátčinou najmenej spoločného. Je typicky nejuhoslovanskou rečou.

No nejde len o tieto znaky systému reči, ale i o jednotlivé slová. V našej reči sa zachovala pamiatka po češtine, ktorá sa u nás užívala v kostoloch. Po poľštine, ktorou hovorili kupci, páni a poddaní, prechádzajúci od posledných storočí stredoveku východným Slovenskom. Trochu aj po ruštine a rumunčine, ktorou hovorila časť valašských kolonistov východného Slovenska. Pamiatka zostala aj po nemčine našich dávnych mešťanov a po maďarčine administratívy, džentríkov a vojska. Ale po bulharských slovách (okrem typicky cirkevne-slovan-ských) niet sledu. Zbýva tedy len predpoklad, že bulharskosť reči našich predkov je práve tak vylúčená, jak výskyt bulharských prílepkov vo východnej slovenčine.

*

Do skupiny východnej sa zahrnujú nárečia ruské a bielo-ruské i ukrajinské s rusínskymi, lebo jich systém je charakterizovaný týmito spoločnými znakmi:

1. o, e za prasl. jer a jerík: son-sen, děň-dzeň, dožd'-děšč-dyšč.

2. č, ž za prasl. tj, dj: peč, meža (pec, medza).

3. počiatkové cv-, zv- ako bulharčina (cvět, zvězda).

4. zachované »g« (mimo ukrajinčiny, ktorá, majúc h, postráda zase g: heneral'-general', evanhelie-evangelie): noga-noha, gordyj-hardy.

5. širokohlasie: voron-vrana, gorod-hrad, voločit-vlači, be-reza-breza, seredina-stredek, moloko-mliko.

6. epentetické »l'«: zemlia-žem, žeravl'-žurav, Kremľ'-Krem.

7. počiatkové o za ě: ozero-jezero, oleň-jeleň.

8. zachovanie výslovnosti y (asi ako ö): döchať, tö, söt, kotoröje.

9. prízvuk pohyblivý: visiolöj-visilá-véselö (vešely, -a, -e), chalódnöj-chaladná-chóloden (chladny, -a, -e).

10. l namiesto našej skupiny dl: mölo-mydlo, pravilo-pravidlo, Rusale-Rusadle, vela-vedla.

11. sem, semöj namiesto nášho šedzem, šedzmy.

12. koncovka 3 os. -t: volajet-vola, volajut-volaju, krojet-kraje, krojut-kraju, strělajet-stril'a, -ut - stril'aju.

13. a > ia: miaso-meso, piata-peta (stredosl. mäso, päta).

14. adj. sufix -ianöj po retniciach: derevianöj-dreveny.

15. zmena e na o: čornöj čort (čarny čert), zviozdö (hvizdy), tomnöj-cemny, vsio-vše, pajd'om-pujdzeme, tviordoje-tvardé.

16. sufix oj-, -aja: tviordöj-tviordaja-tviordoje, bëlöj- bëlaja-bëloje, s vösokoju berezoju.

Nárečia, ktoré sa nevyznačujú aspoň väčšinou týchto typických znakov, nie sú východoslovenskou rečou. Niektoré hvary (nárečia) východnej slovenčiny čiastočne si ešte zachovali pôvodnú slovanskú výslovnosť »y« (Sotáci). Podobne aj niektoré nárečia západoslovenské a moravsko-české sa shodujú s východoslovančinou v bode 8. Stredná slovenčina okrem toho ešte čiastočne aj v bode 10.

Keď z uvedených až 16 znakov, typických pre rusko-ukrajinský rečový systém, len jeden môžeme nájsť spoločný (i to znak nie výlučne východoslovenský, a pri tom tvoriaci vo východnej slovenčine výnimku), znamená to, že zpomedzi všetkých Slovanov sú práve príslušníci východnej slovenčiny od reči Rusov a Ukrajincov najviac odlišení. O to viac, že sa vsl. reč neshoduje s ruštinou a ukrajinčinou ani tam, kde slovenčina stredná:

a) naše, pole (ssl. a rus.) — vsl. našo, po'lo,

b) deti, choditi (ssl. a rus.) — vsl. dzeci, chodzic,

c) im, ich (ssl. a rus.) — vsl. jim, jich,

d) sestra, selo, sila, zima (ssl. a rus.) — vsl. šestra, šila, žima (rusínsky: sistra),

e) voz, koň, vol, (ssl. a rus.) — vsl. vuz, kuň, vul, (rusínsky: viz, kiň, vil), atď.

My síce na základe uvedených skutočností naprosto nemôžeme súhlasiť s tými, čo mali východnú slovenčinu za slovaki-zovanú ruštinu. Ale oni celkom iste budú zajedno, že východná slovenčina je deckom veľmi nepodareným, keď natoľko odbija nielen od svojho domnele ruského rodiča, ale (často v tom istom) i od neho i od domnelej rodičky, strednej slovenčiny: Vyzerá to preto jako v pohádke o šedom medveďovi a čiernej ovci, čo spolu zrodily červenú Karkuľku. Keďže nežijeme v pohádke, ale v tvrdo reálnom Potisí, nezbyva než podobným domnienkam venovať toľko dôvery, jak odvodzovaniu Farahunov (vsl. = Cigáni) od egyptských faraonov.

Podobný stav, aký je vo veciach systému vsl. reči, je aj v slovníku cudzích slov: zo všetkých okolných rečí zostaly niekoľké vypôžičky. No z ukrajinčiny je ich vo východoslovenčine najmenej, ak nechceme povedať, že ich temer niet. Vzhľadom na blízke a úzke susedstvo možno to chápať len v tom smysle, že tunajší Ukrajinci neoplývali takým slovníkom, čo by bol mohol východnej slovenčine prispieť k význa-

movému obohateniu. Čiže ukrajinskí kolonisti našli tu reč hotovú a vyspelosťou predčiacu ich vlastnú natoľko, že jej nemali také čo dať, čo by už nebola mala. Naopak, ako ešte inokedy ukážeme, práve východná slovenčina mala veľa čo dať, i hodne dala, reči rusínskej.

*

Zbýva nám tedy už len skupina západoslovanská. Zadeľujú sa do nej nárečia poľské, lužicko-polabské a československé, pretože majú tieto spoločné znaky:

1. e za prasl. jer a jerík (džeň, len, sen),
2. c, dz za prasl. tj, dj: švica, macocha, medza (mez).
3. úzkohlasie: p. broda-čs. brada, p. droga-čs. draha, p. chlód-čs. chlad.
4. ř za prasl. r: řeka-rzeka, przybito-přibito, zvěřina-zwierzyna.
5. strata epentet. »l«: země-ziemie.
6. počiatocné kv-, gv-, (hv-): kvet-květ-kwiat, hvizda-hvězda-gwiazda.
7. prízvuk stály.

Je to síce menej typických shôd ako u skupiny východnej, ale predsa toľko, že s naprostou určitosťou môžeme len sem zaradiť aj našu reč. Východná slovenčina vyznačuje sa totiž okrem bodu 4. (ř) všetkými znakmi, ktoré charakterizujú západoslovanské reči. Toto zaradenie sa východnej slovenčiny do skupiny západoslovanskej je dokonca jednoznačnejšie jak u susediacej slovenčiny strednej, ktorá sa vymyká okrem nedostatku hlásky ř (jak východná) i bodom 1. a už prv sme vydvihli body 10.

Rečou sme takto donútení hľadať pôvod našich predkov v západoslovanskej oblasti.

Iní o nás

Sympatická je činnosť Východoslovenského kultúrneho spolku Svojina . . . Spolok sa stará o kultúrne zaktivizovanie svojho kraja, o jeho začlenenie do celonárodných našich kultúrnych úsilí, o vedecké spracovanie jeho problémov a o umelecké zužitkovanie jeho regionálnych osobitosti . . . Pozitívne snahy Svojiny, so stanoviska lokálneho, celonárodného i celoštátneho také dôležité, treba nám všetkým podporovať.

Pravda (Bratislava, 25. XII. 1947).

*

Výstava »Svojiny« (v Bratislave) mala veľmi peknú návštevu a jej organizovanie môže slúžiť za vzor aj hociktorému kultúrnemu podujatiu, ktoré usporiada »našina«.

Aktivita tohto spolku je veľmi čulá.

Práca (Bratislava, 8. I. 1948).

Miesto východoslovenčiny v rodine západoslovanských jazykov

MÁRIA HAGOVSÁ

Konštatovali sme, že východná slovenčina má jednoznačne západoslovanský ráz. Ale keď chceme nájsť pre východoslovenčinu užší rámec národný, ostáva len dať sa ďalej viesť ňou samou, lebo i rečová oblasť západoslovanská je ešte značne rozrôznená.

Zaiste veľmi príjemne nás na našej slovanskej obchôdzke prekvapí, že u samých brán Berlína najdeme také »typicky naše« slová a tvary: pčola, čolo, njebjo, Pawol, telko, abo, kotry, »w zadnym róžku«, »(h)išće«, »na tym našim kultur-nym polu« a »wiele naležnosćow« podobných našim. Nerobí nám to nijaké zvlášť veľké »wobćežnosće« porozumieť hodne blízkej reči najmenšieho slovanského národa, lužických »Serbow«. Ved' kto by sa mohol »spodzívač«, že niektoré dialektizmy má východná slovenčina spoločné až s Lužicou, ba i práve len s Lužicou? — Pravda, je hodne zvláštností, ktorými sa lužická srbština líči od slovenčiny východnej. Náleží sem:

1. nedostatok samohlásky, nahradzujúcej praslovanske jery: domček, nadawk, wječork, njeskutk (domček, nadavek, večerek, skutek);

2. minulé časy (aorist): zbu, je wukonjala, pjełnjachu (zbul, a, o, i; vykonala, pulnil, a, o, i);

3. 1. os. množ. čísla na -my: bychmy trjebali (by nam trebalo), wukonjachmy, chcemy (vykonali sme, chceme);

4. ro, ło v úzkohlasí: młodźina, dróha, prózdny, hłownje — ale: srědk- (mladež, draha, prázdny, hlavne, stredek);

5. zmena e-o: žonska, dźowka, ćopła, wjesoły, slědźerjo, lisćo, bolost, daloko, so, zo by (žeňska, dzivka, cepla, vešely, šlidare [ls. vo význame: bádatelia], lisce, bolesc, daleko, še, žeby);

6. e-ja: wjacy, swjatočne, mjaso (vecej, švetečné, meso);

7. e-je: wokrjes, najmjenše, w zymje, wiečerja, bjez, pjenjezy, rjemjesło (okres, najmenej, v zime, večera, bez, peneží, remeslo);

8. e-y: na drózy, wo politycy, sebi (na draže, o politice, sebe);

9. a-e: přecelstwo, bjesady (pracel'stvo, bešedy);
10. ř, r: přijímač, přepodač, doprědkar'stvo (pokrokar'stvo);
11. dź, ć: wobskoržić, ćeža, z džeći, srjedžišćo, wědomosć (obskaržic, čeža, z dzeci, sredzisko, vedomosc);
12. vokalizovanie inakšími samohláskami: čorny, smjerć, doľho, horstka, porst, Barlin, twjerdy, womjeľknu (čarny, šmerc, dluho, harstka, parst, Berlin — ale srv. vsl. priezvisko: Barna!, twardy, zamelkňu);
13. l-l: zešlo, skała (zešuo, skaua);
14. cky-ski: politiski, lužiski, nabožniski, demokratiski;
15. vy-wu: wuznam, wužitkar'stvo, wukhod (vyznam, požitkar'stvo, vychod);
16. dôsledná hiatizácia (predsúvanie h-, w- pred počiatočnú samohlásku): wo, wokrjes, hišće, hač, hobrske (o, okres, išće, ešći, č. ač, zsl. obrovské — jak ogara — srv. naše harešt, Haňa, Haľa, Haža, von-vun);
17. ch-kh: khorownja, khwile, přikhilnosć (chorobinec, chwile, prichyľnosc).

I popri niektorých zaujímavých shodách je tedy východná slovenčina diferencovaná od lužickej srbštiny natoľko výrazne, že na národné stotožnenie myslieť nemožno.

* *

*

Ešte nie je pochovaná podľa veku ctihodná tradícia, ktorá fantazírovala o tom, že pramaterou východnej slovenčiny je poľština. Zato nás bude iste mimoriadne zaujímať, nakoľko zbíja dcérovsky na reč našich blízkych slovanských bratov, Poliakov. Medzi charakteristické znaky poľštiny treba počítať:

1. nosovky (ⁿ ako v slove »Janko«): sąsiad, z ręką, wzięty, księcia, całą pewnością (soⁿśad — sušid, z renⁿkon — z ruku, vźenty — vźaty, kseⁿća — kneža, cauoⁿ pewnością — z calu pevnosc);

2. zachované g: przegniły-přegniuy, góra-gura, dobrzego-dobřego (prehnity, hura, dobreho);

3. 1. os. mn. čísla -my (ako luž. srbština): będziemy-będźemy, śmy, czytamy-čitami (budzeme, zme, čitame);

3. os. mn. čísla dadzą-daju;

4. ro, ło v úzkohlasí: gród, głód, broda, stroka, środek y (hrad, hlad, brada, straka, sredni);

5. e-io: imion, źródło-źruduo, znamiona, wioska, przodki, niosł (menoch, žiridlo, znameňa, (Malo) veska, predkove, nes'-nis');

6. ę-ia: biały, zmiana, ofiara, miasto (bily, zmena, ofera, mesco-mesto);

7. e-ie: zmienil, wielkiego, zwierzyna, takie (zmenil, veľkeho, džvirina, take);

8. adjektívna prípona -ony: zielony-žel'ony, nienaruszony-nenarušony, ogrodzony (želeny, neporušeny, ohradzeny);

9. ś, ź: się-śeⁿ, ziemia-żemia, zaś (še, zem, zaś);

10. ʀ: przeświadczenie-přešviadče^{ne}, przybito-přibito (prešvedčene, pribito);

11. dž, č, ć za d', t': dzieci-džeči, w części-v čeⁿści, druciana-dručana, dziad-džad, używać, dość (dzeci, v časci, drucena, dzedo, uživac, dosc);

12. vokalizované r, l: pełny, wilk, sarna, wełna, Tarnów, wierzba (pulny, viłk, sarna, volna, Tarnava — ale i Terňa —, virba-verba);

13. ł: długi, było, dała (duugy, byuo, daua);

14. »mazurzenie« (vyslovenie mäkkých spoluhlások tvrdo a naopak — v nářečiach): carny, tablicki (čarny, tabličky);

15. -gě, cě, -dze, ce: w kronice, w Pradze, na drodze (v kronice, Praže — i Prahoch, pl.! — draže);

16. prízvuk na predostatnej slabike;

17. bez kvantity (len krátke samohlásky);

18. zmena o-u.

Reč, ktorá vo svojom jazykovom systéme nemá aspoň podstatné z tu vymenovaných typičností poľštiny, mohla by sa považovať pri najlepšom za adoptovanú dcéru poľského jazyka, ale nikdy nie za jej l' enfant naturel. Veď bodom 1. a 2. sa východná slovenčina rozlučuje od poľštiny už od X—XII. storočia! Rozlúčenie v bode 4. siaha do praslovanskej kolisky! Najstaršia nomenklatúra vsl. oblasti — rodný list východnej slovenčiny — vydáva nevyvrátiteľné svedectvo o tom, že od prvopočiatku historie Uhorska na východnom Slovensku býval národ, ktorého reč nemala nič spoločného ani s bodmi 5—8. Body 3, 10, 14 sa východnej slovenčiny netýkajú. Bod 13 sa týka len máloktorých okrajových nárečí slovenčiny východnej. No, ako sme videli, nijako nemožno ho považovať za vlastnosť výlučne poľskú.

Hlásky ś, ź a dz, c, (body 9 a 11) dávajú, pravda, východnej slovenčine hodne blízky náter (skutočne abo zdánlive). Nie sú to hlásky výlučne len poľské a východoslovenské, no sú vo východoslovenčine a poľštine hodne analogické a obecnjšie než v ktoromkoľvek inom slovanskom jazyku. Bolo veľkou chybou, že sa hlásky ś, ź a asibilácia vo vsl. reči mali za púhe rudimentá poľštiny. V skutočnosti padá na východnú slovenčinu celkom nové svetlo, keď vyzdvihneme, že de-di, te-ti v slovenčine začalo znieť na Západe ako dnešné palatalizované d', t' a na Východe ako dnešné afrikáty dz, c až koncom stredoveku (od XII. st.). Mäkké formy sa striedajú v súčasných prameňoch s nepalatalizovaným, d, t až do XV. st., čo ukazuje

na dlhú neustálenosť zmeny $d, t > \begin{matrix} d', t' \\ dz, c \end{matrix}$. Z historického hľadiska je však vylúčené, aby v stol. XII—XV. mohli Poliaci podstatne vlivať na vsl. zmenu $d, t > dz, c$. Zato v nej treba vidieť zjav domáci. Že i pri zmene hlások s, z na $ś, ź$ ide o zjav domáci, vidno z týchto rozdielov medzi vých. slovenčinou a poľštinou:

a) $ź, ś$ zpred neurč. samohlásky sa vo vsl. reči zachováva dôsledne vo všetkých časoch, rodoch a osobách: *muśa, odnośi, ohroźony, vyhroźował* (poľsky však: *muszą, odnoszę, zagrożony, zagrażał* — v poľštine zmena $ś, ź$ na $ś, ź$);

b) $ź, ś$ vo vsl. reči tvrdne pred tvrdou spoluhláskou a z, s zase mäkne pred spoluhláskou mäkkou: *odnośic* — *ale: odnosné, naleźne-naleźné, dopuścenede* (poľsky však *nie: odnosne ludy, dopuszczenede*). Keď tedy $ń, l'$ (tak ako t', d') nebolo pred XV—XII. stol. palatalizované tak ako dnes,** znamená to, že pravdepodobne vtedy nepodliehalo ani predchádzajúce s, z mäkčeniu na $ś, ź$ tak ako dnes. Čiže tieto vsl.-poľské shody sa vyvinuly samostatne, na sebe nezávisle, neskôr;

c) *śpe, śpi: Śpiś, śpevy*, (poľsky: *Spisz*);

d) mäkčenie s, z na $ś, ź$ pred *-me, -mi, -ve, -vi* a mäkkými spoluhláskami vôbec sa nevzťahuje vo vsl. reči na *-re, -ri* ako v poľštine: *źiridło, stredni* (poľsky: *środkowy, pośrednia, źródło*);

e) s, z nikdy nemäkkí pred $c < t'$: *radosc, rozprescirala* (poľsky: *radośc, rozpościerala*). Je to preto, že d', t' sa vo východnej slovenčine nemení na $dź, ć$ jak v poľštine, ale na dz, c jak napr. i na záp. Slovensku, sv. Morave a v jz. Čechách;

f) východná slovenčina nemá zmeny $ch > ś$: p. *Czech-Czesi* — vsl. *Čech, Čechy, abo Čeśi, Čechove*.

Tak ako inde, riadi sa východná slovenčina vlastnými zákonmi i pri vokalizovaní r, l . Pri vokalizácii, pravda, najdeme časté shody medzi poľštinou a vých. slovenčinou, ako ich najdeme aj pri vokalizácii lužicko-srbskej, maloruskej, alebo aj českej. Ba práve vých. slovenčina vyniká tým, že nemá pri svojich zákonoch o mäkkostnej korelácii a vokalizácii výnimiek. U vokalizácie napr. nie je dôsledná ani poľština (*brzmiało, krwawy*), ako nie je ani lužická srbština (*hobrski, z kę ju*) a prirodzene ani jedno z nárečí česko-moravských alebo zá. slovenských.

Z bodu 15 je len koncovka *-dze* typická pre poľštinu, a práve ňou sa východná slovenčina líši od poľštiny a shoduje s nárečiami moravskými a českými.

Penultimný prízvuk v poľštine je novotvarom od XIV. stol. (dovtedy bol voľný) a tak pre otázku pôvodu penultimného

* Et. Kniezsa, Notes sur l'histoire des consonnes palatales du slovaque (Études slaves et roumaines I. — Budapest 1948 —), str. 4—6.

** Srv. pozn. vyššie.

prízvuku vo východnej slovenčine nesmerodajný. A keďže takýto prízvuk nachodíme aj na Morave-Sliezsku a v juhozáp. Čechách — kde poľský vliv ťažko predpokladať — zbýva nám i prízvuk na predposlednej slabike vysvetľovať len ako domáci zjav východnej slovenčiny. S ním úzko súvisí aj strata kvantity.

Aj pri zmene o-u javí východná slovenčina samostatný, vlastný vývoj: v niektorých prípadoch shodný s poľštinou, v iných s češtinou a často ani s jednou z nich (góra-hura, p. sposób — č. spusob — vsl. spusob, p. powtórzyć — vsl. po(h)utoric).

Z hľadiska slovanského, k akému sme sa týmito rozbormi dopracovali, ide medzi poľštinou a slovenčinou východnou zaiste o pomer hodne príbuzný. Ale o pomere matky a dcéry medzi nimi zrejme nemôže byť reči.

Miesto východoslovenčiny v rodine západoslovanských jazykov

MÁRIA HAGOVSÁ

II.

Z veľkej slovanskej rodiny ostala nám na prirovnanie s východoslovenčinou už len jazyková oblasť, ktorá tvorí územie ČSR. Keď túto oblasť voláme československou, nerobíme to pre jej politickú príslušnosť k štátu toho mena, ale zato, že zo stanoviska *jazykovedného* tvorí zvláštny celok, ktorý je proti zvyšným západoslovanským jazykovým oblastiam charakterizovaný týmito spoločnými znakmi:

1. strata nocoviek (p. dziakuje-dženⁿkujeⁿ, ssl. d'akujem, č. děkují, vsl. dzekuju-dzekujem);
2. úzkohlasie na trat, tlat, tret, tlet (p. krowa, č. kráva, ssl. a vsl. krava; č., ssl., vsl. hlava; ssl. predok, č. předek, vsl. preděk; ssl. mlieko — č. mléko [dial. mlíko] — vsl. mleko i mliko);

---

⁹⁵ Petrov, Národopisná mapa Uher podle úř. lexikonu osad z r. 1773. Praha 1924, str. 117.

⁹⁶ Štefan Loja, str. 64—78.

3. *d', t', d, t* alebo [*d*]z, *c* tam, kde poľština a lužická srbština (i býv. polabská slovančina) má *dž, ć* (srv. body 11. na str. 98—9);
4. zmena *g > h* (srv. bod 2. znakov poľštiny);
5. *ě* zachované abo zúžené na *e, i* bez ohľadu na to, či nasleduje spoluhláska mäkká alebo tvrdá (ssl. *spieva, č. spívá, vsl. špiva*; *č. běh, ssl. beh, vsl. bih-behu*; *ssl. kvietok, č. kvítek, vsl. kvitěk*; *ssl. sieň, č. síň, vsl. siň*);
6. zmena pračeskoslovenského *ś, ź, ń* na *s, z, r*; *š, ž, ř*; *ś, ź* alebo na *sj, zj, rj* (*vsl. leze, ssl. lezie, č. leze*; *vsl. nosene, č. nošení, ssl. nosenie*; *č. beře, ssl. berie, vsl. bere*);
7. strata *l* (*č. byl, ssl. bol, vsl. bul-był [Zborov]*);
8. prvá osoba mn. čísla *-me* (srv. body 3 u znakov lužických a poľských); 3 os. pl. *dajú* (*daju, dají*);
9. kvantita (*a-á, i-í, u-ú, e-é*);
10. prízvuk na slabike prvej;
11. slabikotvorné *r, l*.

Tieto znaky sa považujú všeobecne za charakteristiku jednoty tvorenej nárečiami českými, moravskými, sliezskymi a slovenskými. Nimi je oblasť československá vyšpecifikovaná od ostatných západoslovanských jazykov. Každá skupina zslovan. nárečí, vykazujúcich aspoň väčšinu týchto znakov, náleží k nej. Pomer československej grupy k jazykom východoslovanským a juhoslovanským je určený ešte ďalšími charakteristickými diferenciami, spoločnými všetkým záp. Slovanom, ako sme ich uviedli vyššie na str. 46.¹

V bode 1, 2, 4, 5, 7 a 8 je systém východoslovenčiny celkom na pôde systému spisovnej slovenčiny a češtiny i keď má pri tom vývoj svojrázny.

V bode 3 je východoslovenčina svojrázne vydiferencovaná, ale pri tom bližšia nárečovým analogiám v priestore československom, než analogiám v niektorom inom západoslovan. jazyku.² Jej rozsah na Morave a v Čechách bol v XII.—XV. stol. väčší ako dnes.³

V bode 6 je spoluhláskou *ś, ź* z dnešnej čsl. oblasti práve *vsl. reč* najbližšia k pračsl. stavu, jako zase u býv. *ń* je od neho najvzdialenejšia. Čeština je pračsl. stavu najbližšia hláskou *ř*. Ale aj hláskami *š, ž* tam, kde *vsl. reč* má *ś, ź*, ukazuje na súvis s pračsl. *ś, ź* (*nošení, vožení* ap.). Ináč v češtine *ś, ź* stvrdlo na *s, z* (okrem výnimiek v nárečiach). Slovenčina stredná zachováva súvis so stavom pračeskoslovenským *jotá-*

¹ Pri lámaní vypadol tam zo znakov, charakteristických pre záp. slovančinu, bod 8. ukazovacie zámeno »ten«.

² Slavista kn. Trubetzkoy považoval zmenu *d', t' > (d)z, c* za špeciálne len československú (*Zeitschrift für slav. Philologie* VII. 384).

³ Kašík v *Listoch Filolog.* XXXXI. str. 340 (podľa: Halaga, *Slov. osídlenie Potisia...* str. 24).

ciou sj, zj, rj (nesie, lezie, rieka), nakoľko aj u nej, podobne jako v češtine, nestvrdo pračsl. ś, ź na s, z (seno, zima).⁴

Bodom 9, 10 a 11 je vsl. reč spojená s niektorými nárečiami čsl. oblasti, ale najviac sa shoduje s jazykom poľským, i keď v bode 11 ide pri tom vlastnými cestami, jako sme videli.⁵ Pravda, nesúbežný vývoj r, l so spisovnou poľštinou je známy aj v nárečiach poľských. Napr. vývoj v er namiesto spis. ar (mazovské zawerty — vsl. zavarty, maz. zer' — vsl. żar'). Ale práve je len novým dôkazom na to, že vývoj vsl. reči je neidentický s poľským, keďže dial. er miesto spis. ar je zväčša v iných polohách príslušného poľského dialektu než vo vsl. reči a napokon tento zjav sa vyskytuje len v nárečiach severného Poľska. Poľskému juhu, s ktorým Východ susedí, je úplne neznámy.⁶

Už doterajšie rozborý nám ukázaly, že medzi jednotlivými slovanskými skupinami, jazykmi a nárečiami je vždy niekoľko znakov prechodných. Takýmto prechodným znakom medzi čsl. západom (spis. čeština a štúrovčina) a juhoslovančinou je r, l. Jednaký vývoj slabikotvorného r, l poukazuje na to, že si tieto rečové skupiny zachovaly bližší kontakt i počas sťahovania sa Juhoslovanov z pravlasti, keď kmene nárečí československých (okrem kmeňov východoslovenských), prejdúc Karpaty, stratily načas bezprostredný kontakt s ostatnými Západoslovanmi tj. »Východniarmi«, Poliakmi, Lužičanmi a Polabanmi. Predkovia dnešných »Východniarov« v odlúčení od terajšieho čsl. západu prekonali tak vývoj r, l súvisle s vývojom u ostatného západného Slovanstva.

Ďalším takýmto prechodným znakom medzi Juhoslovanmi a kmeňmi československými, ktorým sa líšia od ostatného západného Slovanstva, je skupina tlat, trat, tlet, tret.⁷ Ale k tomuto rozlíšeniu skupiny československej od lechickej došlo vtedy, keď i kmene východoslovenské práve tak ako ostatné československé kmene mali prervaný styk so skupinou lechickou, ale naviazaný s Juhoslovanmi.

Prechodným znakom je čiastočne aj zmena ь, ъ > a, o, ktorú z československej skupiny prekonala výlučne len slovenčina stredná (ľan, lakeť, doska, kvietok). Podobne aj ssl. častica ra- (rázporok, rást', raždie) namiesto ro- u ostatných Západoslovanov (rozporěk, rostnuc, roždže-ruždže). Ukazuje to, že predkovia dnešných Stredoslovákov boli v intímnejšom a dlhšom styku s Juhoslovanmi jak ostatné kmene čsl. (»Východniari«, Moravania a Česi).

⁴ Damborský, Slov. mluvnica IV. vyd. 1—23.

⁵ Srv. bod 12. znakov poľštiny.

⁶ W. Taszycki, Dwa rozdziały z historycznej dialektologii polskiej. 1. Przejście polaczenia tart-tert. — Sprawozdania PAU XLVIII. č. 8, str. 312.

⁷ Srv. bod 2. znakov čsl.

I keď sa vsl. reč zaraďuje nepochybne do československej jazykovej skupiny, predsa dobre vynikne jako sprostredkujúci článok medzi nárečiami československými a lechickými, keď poukážeme na najmarkantnejší rozpor medzi týmito dvoma skupinami západného Slovanstva: Všetky lechické jazyky sú spojené jednakou tendenciou meniť e na a, o pred tvrdými spoluhláskami a pred mäkkými ho zachovať ako e, ie, i. Napr. poľ. lot-*lecieć*, gniazdo-gnieździć sie, czwarty-ćwierć. Naproti tomu v češtine a strednej slovenčine tejto tendencie niet: ssl. let-*letieť*, hniezdo-hniezdiť sa, štvrtý-štvrt'; č. let-*letěti*, hnízdo-hnízdiť se, čtvrtý-čtvrt. No východoslovenská reč je tu, pravda, na pôde ostatných československých nárečí (let-*lecic*, hnízdo-hnízdzic se),⁸ ale u slov s vokálnym r, l, ktoré spoluhlásky prekonalý vo vsl. reči obdobný vývoj ako v skupine lechickej, vyznačuje sa i východoslovenčina zachovávaním tejto tendencie: štvarty (štvartka) — štverc (štvirtka).

Prichodí nám takto súhlasne prijať ako charakteristický názov pre skupinu československú termín stredoslovančina-Mittelslavisch, aký jej dal Trubetzkoy a jaký je zvlášť príliehavý najmä pre slovenčinu východnú.

---

⁸ Srv. body 5, 6, 8. znakov poľštiny a bod 5. znakov čsl. — Výnimku tvoria slová čarny a caly-calovac. Slovo čarny (<črn) doložené je na Zempl. od r. 1301 a 1357 (Churnanatacha, Charnaneteche = vyschlý potok Čarna Neceča) v Sztáray okl. I. 38, 267. — Vsl. večar proti poľ. wieczór, vsl. jadlovec (ale jedlička, jedla) proti poľ. jodla, vsl. miad (ale medovník, v Zempl. i med) proti poľ. miód ap. naznačujú, že ani uvedený typ výnimiek nemusí byť výslednicou závislosti od poľštiny.

Slovo *džad* (obdoba vsl. dzed[o], dzed[úš] vo význame »žobrák«) a germanizmus *rachovac* (<rechnen) nie sú výnimkami, ale pozdňými vypôžičkami, z času rozkvetu poľsko-uhorského obchodu cestou košickou.